

Александар Узелац
Историјски институт Београд
Кнеза Михаила 36/II 11000, Београд, Србија
aleksandar.uzelac@iib.ac.rs

МОНГОЛИ У СРЕМУ (1241–1242): ДОГАЂАЈ КОЈИ СЕ НИЈЕ ОДИГРАО*

Апстракт: У историографској литератури сматра се да је током Монголске инвазије (1241–1242) Срем опустошен два пута: да су то најпре учинили Кумани који су у пролеће 1241. године избегли из Угарске, а потом, наредне године, Монголи. У овом прилогу, поменуто становиште је подвргнуто критици на основу свих расположивих историјских извора. Закључак изнет у тексту јесте да ратна дејства Монгола током њихове инвазије на Угарску уопште нису захватила подручје Срема и да је оно током ове две бурне године опустошено само једном – од стране Кумана. Монголско пустошење Срема стога представља својеврсну заблуду, укоревену у историографији.

Кључне речи: Монголска инвазија, Кумани, Срем, Маркија, Угарска, Кев (Банаштор), Франкавила (Манђелос).

Монголска олуја, која се 1241–1242. године обрушила на средњовековну Угарску, оставила је снажне политичке, друштвене и демографске последице. Предвођени Батуом, Каданом и другим монголским принчевима, номадски освајачи нарочито су тешко опустошили источне делове земље, али су од њихових ратних дејстава пострадали и поједини крајеви западно од Дунава. Током овог времена ни подручје данашњег Срема, односно области између Дунава и Саве које су у средњем веку називане Маркија (Marchia, од речи „марка“, тј. гранично подручје), није остало поштеђено. Писани извори и археолошки трагови сведоче о разарањима неколико важних локалних

* Аутор изражава захвалност Роману Хаутали (Универзитет Оулу, Финска) на корисним примедбама и сугестијама. За све закључке изнете у тексту одговорност лежи на аутору.

црквених и трговачких средишта, а према општеприхваћеном мишљењу у историографији Срем је током ове две бурне године био опустошен чак два пута. Најпре, у пролеће 1241. године, од стране припадника туркичког народа Кумана, претходно насељених у Угарској, који су у освит монголске инвазије избегли из земље. Потом су то учинили и Монголи који су државу угарског краља Беле IV (1235–1270) довели на руб опстанка.

Време, околности и размере куманске похаре Срема могу се одредити на основу казивања једног прворазредног извора о овим догађајима. Реч је о делу чији је аутор био каноник Руђеро (Рогерије), пореклом из Апулије и архиђакон у Варадину (Nagyvárad, Oradea), очевидац Монголске инвазије који је у једном тренутку и сам допао монголског заробљеништва. Руђеро је о страдању Угарске и својим прикљученијима саставио упечатљиво и живописно сведочанство насловљено „Жалосна песма о уништењу Угарске краљевине од стране Татара“ (*Carmen miserabile super destructione regni Hungariae per Tartaros*). Написано непосредно после Монголске инвазије, свакако пре средине 1244. године, ово дело није сачувано у рукопису, већ само као додатак штампаном издању хронике Јаноша Туроција с краја XV века.¹

Закључак о монголском пустошењу Срема почива на једном кратком документарном извору – писму папе Иноћентија IV из 1247. године у коме се алудира на то да су седиште недавно основане сремске епископије у Кеу или Кеву (данашњи Баноштор, у средњевковним изворима бележен као Kew, Kw, Ku, итд.) и околни крајеви опустошени од Татара.² Поред овог писаног сведочанства, у новије

¹ F. BABINGER, Maestro Ruggiero delle Puglie relatore pre-poliano sui Tartari, *Nel VII centenario della nascita di Marco Polo*, Venezia 1955, 51–61; H. GÖCKENJAN – J. ROSS-SWEENEY, *Der Mongolensturm. Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen 1235–1250*, Graz 1985, 129–138; ANONYMUS AND MASTER ROGER, *The Deeds of the Hungarians & Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars*, eds. J. BAK – M. RADY – L. VESZPRÉMY, Budapest – New York 2010, XLI–LII (у даљем тексту: ROGER, *Epistle*); ROGERIJE IZ APULIJE, *Carmen miserabile*, prev. i prir. M. SARDELIC, Zagreb 2010, 11–18 (у даљем тексту: ROGERIJE, *Carmen miserabile*); P. ХАУТАЛА, *От “Давида, царя Индий” до “ненавистного плебса сатаны”*. Антология ранних латинских сведений о татаро-монголах, Казань 2015, 421–423 [R. HAUTALA, *Ot “Davida, tsarya Indiy” do “nenavistnogo plebsa satany”*. *Antologiya rannih latinskih svedeniy o tataro-mongolah*, Kazan’ 2015].

² A. THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I, Romae 1859 (Osnabrück 1968²), 205, no. 383; T. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, IV, Zagrabiae 1906, 326, no. 288. О оснива-

време су, као показатељи монголског пустошења у Срему, предложени и археолошки трагови – остаци опатије Св. Ђорђа и локалне парохијске цркве у Думбову, крај данашњег Новог Раковца, петнаестак километара источно од Баноштора.³ Претпоставља се да је и цистерцитска опатија Белафонс пострадала од Монгола, након чега је нови манастир подигнут на оближњем месту где је данас Петроварадин.⁴

У већини радова обавештење из папског писма о монголском пустошењу Срема прихвата се дословно, без дубље анализе и прецизније датације.⁵ У историографским прилозима који су се детаљније позабавили овим питањем изнета су два становишта везана за позадину и хронологију догађаја. Сагласно првом, Монголи су се појавили у Срему у склопу потере за краљем Белом IV коју је почетком

њу Сремске епископије између 1229. и 1232. године и њеном првобитном седишту: GY. PAULER, *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, II, Budapest 1899, 104; GY. GYÖRFFY, Pregled dobara grčkog manastira u Svetom Dimitriju na Savi (Sremska Mitrovica) iz XII veka, *Spomenica Istorijuskog arhiva Srem* 1 (2002) 7–64, str. 60–61; Ђ. BUBALO – К. МИТРОВИЋ – Р. РАДИЋ, *Jurisdikcija Katoličke crkve u Sreму*, Београд 2010, 56; Б. СТОЈКОВСКИ, Бенедиктинци у средњовековном Срему, *Српска теологија данас 2012*, Београд 2013, 19–30, стр. 23–24 [В. СТОЈКОВСКИ, Benediktinci u srednjovekovnom Sreму, *Srpska teologija danas 2012*, Београд 2013, 19–30]; В. TERNOVÁČZ, A szerémi latin püspökség alapításának és korai történetének vitás kérdései, *Századok* 147/2 (2013) 457–470, pp. 459–460.

³ S. NAGY, *Dombo: srednjovekovna opatija i tvrđava*, Novi Sad 1985; N. STANOJEV, A dombói (Rakovac) Szent György-monostor szentélyrekesztői, *A középkori Dél-Alföld és Szer*, ed. T. Kollár, Szeged 2000, 383–428; Н. СТАНОЈЕВ, *Раковац: Градина, Клиса*, Нови Сад 2015 [N. Stanojev, *Rakovac: Gradina, Klisa*, Novi Sad 2015]. Закључци Ш. Нађа и Н. Станојева, који су истраживали овај археолошки комплекс, сумирани су у: S. ANDRIĆ, Problemi graditeljske povijesti benediktinskog samostana Sv. Jurja u Dumbovu, *Scrinia Slavonica* 6 (2006) 160–182, str. 171–172; Б. СТОЈКОВСКИ, Бенедиктинци у средњовековном Срему, 24–25; Ђ. HARDI, Cumans and Mongols in the Region of Srem in 1241–1242: a Discussion on the Extent of Devastation, *Istraživanja (Researches)* 27 (2016) 84–105, p. 93; Д. РАДИЧЕВИЧ, Археологические следы монгольского нашествия на территории Сербии, *Stratum Plus* 5 (2020) 231–247, стр. 239–240 [D. RADICHEVICH, Arheologicheskie sledy mongol'skogo nashestvija na territorii Serbii, *Stratum Plus* 5 (2020) 231–247].

⁴ М. ТАКАЌС, *A Bélakúti/Péterváradai ciszterci monostor*, Újvidék 1989, 18, 21. Претпоставка се прихвата и у другим радовима: Ђ. HARDI, Cumans and Mongols, 93; Д. РАДИЧЕВИЧ, Археологические следы, 240.

⁵ С. ЋИРКОВИЋ, Civitas Sancti Demetrii, *Сремска Митровица*, ур. Р. ПРИЦА, Сремска Митровица 1969, 59–71, стр. 60 [S. ĆIRKOVIĆ, Civitas Sancti Demetrii, *Sremska Mitrovica*, ur. R. PRICA, Sremska Mitrovica 1969, 59–71]; GY. GYÖRFFY, Pregled dobara, 61; Ђ. BUBALO – К. МИТРОВИЋ – Р. РАДИЋ, *Jurisdikcija Katoličke crkve*, 58; В. TERNOVÁČZ, A szerémi latin püspökség alapításának, 466–467.

1242. године предузео принц Кадан.⁶ Према другом, ови крајеви су се нашли на мети Монгола приликом повлачења главнине њихове армије из Паноније предвођене Батуом у пролеће исте године.⁷ Закључак око кога постоји сагласност у историјској науци јесте да се монголско пустошење Срема одиграло 1242. године. Међутим, треба истаћи да други извори који нам стоје на располагању дају повод за основану сумњу у то да су у овом папском писму за страдање седишта сремске епископије наведени погрешни кривци, односно да Монголи уопште нису дејствовали на овом подручју, па последично нису ни могли да опустоше крајеве између Дунава и Фрушке Горе. Овом питању посвећен је и текст који следи на наредним страницама, а пре осврта на наводно монголско присуство у Срему, неопходно је најпре позабавити се Руђеровим обавештењима о куманском пустошењу ових крајева у пролеће 1241. године и догађајима који су томе претходили.

* * *

Монголска освајања у источној Европи изазвала су, као што је добро познато, миграције Кумана из црноморских степа према Панонији и југоисточној Европи. Према Руђеровом сведочанству, у Угарску је 1239. године приспео велики број куманских избеглица, наводно њих 40.000 на броју са својим породицама (бројка је претерана и има превасходно симболични, а не фактографски значај).⁸ Угарски краљ Бела IV (1235–1270) удовољио је молби бегунаца и примио их у своју земљу, кумански предводник Кутен (Котјан) пристао је да се покрсти, краљ је постао његов кум, а пример свог вође следили су и многи његови сународници. Додуше, показало се да је долазак Кумана унео немир у свакодневни живот житеља Угарске.

⁶ J. SOLDÓ, *Provala Tatara u Hrvatsku*, *Historijski zbornik* 21–22 (1968–1969) 371–388, str. 384; S. ANDRIĆ, *Samostan Svetog Križa u Frankavili (Mandelosu)*, *Istorijski časopis* 52 (2005) 33–82, str. 58.

⁷ M. TAKÁCS, *A Bélakúti/Péteváradai ciszterci monostor*, 18; Đ. HARDI, *Cumans and Mongols*, 91–92; Д. РАДИЧЕВИЧ, *Археологические следы*, 239.

⁸ ROGER, *Epistle*, 136–141; ROGERIJE, *Carmen miserabile*, 26–29. Бројка коју наводи Руђеро носи симболички карактер мноштва варварских војски, често присутан у изворима још од позне антике, N. BEREND, *At the Gate of Christendom – Jews, Muslims and “Pagans” in Medieval Hungary c.1000-c.1300*, Cambridge 2001, 70–72. За процене броја досељених Кумана у Угарској уочи монголске инвазије: A. PÁLÓCZI-NORVÁTH, *Pechenegs, Cumans, Iasians: Steppe Peoples in Medieval Hungary*, Budapest 1989, 60–61; N. BEREND, *At the Gate*, 72. За време доласка Кутенових Кумана у Угарску: L. BALOGH, *Mikor költözött Kötöny kun fejedelem Magyarországra?*, *Acta Historica* 113 (2001) 53–61.

Кумани су дошли са мноштвом стоке која је уништавала усеве, баште, воћњаке и винограде, било је појединачних случајева напаствовања жена, а нарочит разлог незадовољства лежао у наклоности краља и његових чиновника према Куманима, чије је долазак одобрен без договора са великашима краљевине. Да би олакшао интеграцију дошљака и отклонио притужбе, Бела IV је, вероватно током 1240. године, сазвао сабор код Кева (*monasterium de Kew*), одн. Баноштора у северном Срему, на који су позвани великаши краљевине и кумански прваци. На сабору је одлучено је да се Кумани поделе у мање групе и населе широм централних области краљевине. Иако невољно, кумански прваци су на то пристали.⁹

Ускоро се показало да ова мера није постигла очекиване резултате. Када је почетком 1241. године постало јасно да је монголски напад на Угарску неизбежан, гнев према Куманима поново се распламсао. Они су, сасвим неосновано, сумњичени да су били у дослуху са Татарима, да су послати у Угарску као обавештајци и да ће се у погодном тренутку придружити нападачима. Услед наступајуће ратне опасности, Бела IV је за почетак Ускршњег поста (13. фебруар 1241) сазвао нови сабор у Будиму на који су, поред великаша и прелата краљевине, позвани Кутен и други кумански представници. На сабору се поново исказало већински негативно расположење према Куманима и краљ је донео одлуку да Кутена и његове пратиоце стави у кућни притвор, барем док се не смире страсти. Убрзо затим, почетком марта месеца у Будим су стигле вести да су Монголи пробили одбрану у карпатским превојима и провалили у краљевину. Краљ је отпустио великаше, наложивши им да што пре сакупе своје људство за борбу и придруже му се у Пешти на левој обали Дунава, а позив за помоћ упућен је и аустријском војводи Фридриху II Бабенбергу (1230–1246) и Куманима. Ипак, догађаји су кренули непредвиђеним током. Недуго затим, Кутеново одбијање да се појави пред краљем и великашима и одговори на оптужбе против њега, док му не буде зајемчена лична сигурност, било је повод да локални Угри и тек пристигли Немци у служби аустријског војводе упадну наоружани у палату где је кумански вожд био интерниран. Кутен и његови пратиоци били су убијени, а њихове главе одсечене и бачене кроз прозоре палате у гомилу.¹⁰

⁹ ROGER, *Epistle*, 140–141, 146–149, 154–155; ROGERIJE, *Carmen miserabile*, 30–31, 34–35, 40–41.

¹⁰ ROGER, *Epistle*, 158–161, 172–175; ROGERIJE, *Carmen miserabile*, 44–47, 56–57.

Вести о Кутеновом свирепом убиству брзо су се прошириле, стигавши и до његових сународника. Огорчени, али и заплашени да би њих могла да стигне идентична судбина, Кумани су се, уместо у помоћ краљу, упутили на југ, са жељом да напусте Угарску, успут пљачкајући и убијајући локално становништво. Кумани су најпре поразили одред епископа Булчуа од Чанада који се са својим људима упутио Бели IV у Пешту. Након тога су, према Руђеровим речима, „опустошили земљу, попут Татара и окупивши се заједно, одатле прешли Дунав и тако пустошећи стали хитати на Маркију. Становници Маркије, знајући то, окупили су се и кренули им у сусрет, но кад су се с њима сукобили на граници Маркије, они су их савладали те су један другог претизали у бегу. И тако су Кумани стали да немилу пустоше Маркију, окротно светећи смрт свога господара. Наиме, док су убијали Угре, говорили су: „Ова те оштрица пробада због Кутена!“. И уништивши боља места, тј. сенаторску Франкавилу (Манђелос), Св. Мартин (Мартинци) и друга, те накупивши много новца, коња и ситне стоке, уништавајући земљу пређу у Бугарску.“¹¹

* * *

Док Руђеро из Варадина детаљно описује околности које су довеле до куманске похаре Срема, писмо папе Иноћентија IV од 18. септембра 1247. године, које сведочи о наводном монголском присуству у сремским крајевима, није ни изблиза тако речито. Упућено калочком архиепископу Бенедикту, трансилванском епископу Галу и већ помињаном чанадском епископу Булчуу, писмо представља одговор на претходну молбу свештеника и каптола катедралне цркве у Кеву. Како стоји у писму, римокатоличко свештенство Срема је тражило да им се, због „потпуног пустошења ових крајева од стране

¹¹ ROGER, *Epistle*, 176–177; ROGERIJE, *Carmen miserabile*, 58–61: „Comani vero, ut Tartari, terram postmodum destruentes et convenientes in unum ex ista parte Danubium transierunt et sic destruendo inceperunt ad Marchiam properare. Illi autem de marchia hoc scientes convenerunt in unum et eis obviam exeuntes congressum cum eis in finibus Marchie habuerunt et superati ab eis preveniebant unus alium fugiendo et sic Comani ceperunt Marchiam nequiter expugnare mortem sui domini crudeliter vindicantes. Nam, cum interficiebant Hungaros, sic dicebant: Hunc ictum sufferas pro Kutheno! Et destructis melioribus villis, scilicet Franka villa senatoria, Sancti Martini et aliis et recepta multa pecunia, equis et pecoribus destruendo terram in Bulgariam transierunt“. Руђеров извештај о куманској похари Срема представљен је и у: GY. PAULER, *A magyar nemzet története*, II, 158–159; I. VASARY, *Cumans and Tatars – Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans 1185-1365*, Cambridge 2005, 65; S. ANDRIĆ, *Samostan Svetog Križa*, 59–60; Đ. HARDI, *Cumans and Mongols*, 89–91.

Татара и пошто они више немају место у које би се могли склонити у случају потребе“, дозволи премештај епископског средишта у један од два оближња бенедиктинска манастира, Св. Григорија (Гргуревци) или Св. Димитрија (Сремска Митровица), погодних за подизање утврда.¹² Папа је зато, од тројице угарских прелата, затражио да испитају могућност премештања седишта сремске епископије. Уместо предложена два места, за нову епископску столицу био је нешто касније одабран манастир Св. Иринеја, насупрот данашњој Сремској Митровици, на острву крај десне обале Саве.¹³

У тексту папског писма нема назнака о времену и околностима страдања сремске катедралне цркве у Кеву и околних крајева. Оно што је изван сваке сумње извесно јесте да монголски нападачи нису могли да буду присутни на тлу Срема током 1241. године. Наиме, упавши у Угарску преко Карпата, Монголи су под Батуовим заповедништвом 11. априла у бици на Мухију (позната и као битка на реци Шајо) нанели страховит пораз војсци Беле IV. Потом су темељно опустошили Трансилванију и околне пределе, али како сведоче два најсадржајнија извора за Монголску инвазију на Угарску – Руђерово дело и *Сплитска историја* Томе Архиђакона¹⁴ – све до краја ове године они нису прелазили Дунав, ограничивши своја дејства на крајеве источно од ове реке.¹⁵ Потврду томе пружа и персијски историчар Рашид ад-Дин Хамадани (око 1247–1318) у својим кратким наводима посвећеним Монголској инвазији на Угарску, који бележи да су монголски принчеви лето те године провели на обалама река Тисе и Дунава.¹⁶ Пошто је, из овог разлога, у литератури већ претпостављено

¹² А. THEINER, *Vetera monumenta*, I, 205, no. 383; Т. SMĀIKLAS, *Codex diplomaticus*, 326, no. 288: „Ex parte venerabilis fratris nostri... episcopi et dilecti filii... Prepositi et Capituli cathedralis Ecclesie de Ku fuit nobis humiliter supplicatum, ut cum ipsi destructis penitus partibus illis per Tartaros, non habeant locum ubi necessitatis tempore valeant se tueri...“

¹³ С. ЋИРКОВИЋ, *Civitas Sancti Demetrii*, 60; GY. GYÖRFFY, *Pregled dobara*, 61–62; Ђ. BUBALO – К. МИТРОВИЋ – Р. РАДИЋ, *Jurisdikcija Katoličke crkve*, 58–59; В. TERNOVÁČZ, *A szerémi latin püspökség alapításának*, 467.

¹⁴ J. ROSS-SWEENEY, *Thomas of Spalato and the Mongols: a Thirteenth-Century Dalmatian view of Mongol Customs*, *Florilegium* 4 (1982) 156–183; ARCHDEACON THOMAS OF SPLIT, *History of the Bishops of Salona and Split*, eds. О. PERIĆ ET AL., Budapest 2006, XIII–XXV (у даљем тексту: THOMAS, *History*).

¹⁵ ROGER, *Epistle*, 190–191, 196–197, 214–215; ROGERIJE, *Carmen miserabile*, 72–73, 76–77, 90–91; THOMAS, *History*, 278–279.

¹⁶ *The Successors of Genghis Khan*, by RASHĪD AL-DĪN, trans. J. A. BOYLE, New York – London 1971, 70 (у даљем тексту: RASHĪD AL-DĪN, *The Successors*).

да је до монголског пустошења Срема дошло наредне 1242. године, приликом Каданове потере за Белом IV у Далмацију или током повлачења главнине Батуове војске, неопходно је детаљније се осврнути на последњу фазу монголских војних активности у Угарској и утврдити да ли је то заиста био случај.

Пошто су овладали источним деловима Угарске, Монголи су прешли залеђени Дунав крајем јануара или на самом почетку фебруара 1242. године.¹⁷ Потом су се поделили на две групе. Први одред, за кога је непознато ко му је стајао на челу, кренуо је на Естергом, где је спалио град, али је чврсто брањена цитадела одолела нападу. Ова група је потом кренула на запад стигавши до утврђене опатије Св. Мартина у Панонхалми коју је опсела за кратко време, пре него што је опозвана назад, а главнина монголске војске кренула у повлачење из Паноније.¹⁸ Други одред, предвођен принцом Каданом, упутио се у потеру за краљем Белом IV, одмах по преласку Дунава или након што је спалио Будим.¹⁹ Према казивању Томе Архиђакона, Кадан је пошао на Секешфехервар, где је разорио подграђе, али је одустао од напада на градску тврђаву пошто „се журио да стигне краља и због тога у пролазу није могао да све претвори у пустош, већ је попут летње буре уништио само она места која су му била уз пут.“ Након што је прешао Драву, кренуо је ка Загребу, где је Бела IV претходно боравио. Међутим, угарски краљ је непосредно пре тога, чувши за монголски прелазак Дунава, напустио Загреб и побегао за својом бројном пратњом у Далмацију. Настављајући потеру „као да не

¹⁷ Према Томи Архиђакону, монголски прелазак Дунава одиграо се на самом почетку фебруара – THOMAS, *History*, 288–289. Са друге стране, у једном писму прелата из западне Угарске послатом у Рим 2. фебруара 1242. године, помиње се да су Татари у том тренутку већ прешли залеђени Дунав – GY. GYÖRFFY, *Újabb adatok a tatárjárás történetéhez, Történelmi Szemle* 33/1–2 (1991) 84–88, p. 87; H. GÖCKENJAN – J. ROSS-SWEENEY, *Der Mongolensturm*, 294–295.

¹⁸ ROGER, *Epistle*, 214–219; ROGERIJE, *Carmen miserabile*, 92–97.

¹⁹ Руђеро наводи да се, по преласку Дунава, монголска војска поделила на две групе. Кадан је одмах кренуо у потеру за краљем, док је други одред, коме писац не наводи заповедника, пошао на Естергом – ROGERIUS, *Epistola*, 214–215; ROGERIJE, *Carmen miserabile*, 92–93. Тома зна само за активности одреда предвођеног Каданом, за кога каже да је спалио Будим и дошао под Естергом, одакле је наставио потеру за краљем у правцу Секешфехервара – THOMAS, *History*, 288–291. Поверење пре треба поклонити Руђеру који је био очевидац догађаја и писао своје дело непосредно после Монголске инвазије, те закључити да Кадан није био монголски заповедник који је дошао под Естергом.

иде путем него да лети кроз ваздух и прелазећи беспутне крајеве и стрме планине, где ниједна војска није пре тога прошла“, Кадан је, према Томиним речима, стигао до „неке воде зване Сирбијум“, где је побио заробљенике које је водио са собом.²⁰ Монголи су потом наставили напредовање нешто споријим темпом, приспевши у залеђе Сплита почетком марта 1242. године.²¹

Поред Томиног извештаја, о Кадановој маршрути сведочи документарни материјал и одређени археолошки трагови. Монголско пустошење села Берен код Веспрема, на северним обалама Балатона (*villa Beren iuxta Balatinum*), поменуто у једном писму веспремског епископа из 1256, може се везати за пролазак Кадановог одреда.²² Идентичан случај је и са Белином даровницом из 1243. године у којој се алудира на одбрану тврђаве Калник (*Kemluk*) од Монгола.²³ Вероватни траг монголског присуства откривен је и на локалитету Торчец-Цирквишће покрај оближње Копривнице. Реч је о псећој глави пажљиво одвојеној од остатка тела и похрањеној у керамички лонац, највероватније у ритуалне сврхе, која потиче из средине XIII века.²⁴ Ови показатељи помажу да се реконструише оквирна Каданова маршрута на правцу Секешфехервар – Веспрем – Копривница – Калник – Загреб, одакле се, преко Лике, монголски предводник упутио ка

²⁰ THOMAS, *History*, 294–295. Хидроним Сирбијум се везује за Срб у Лици, оближњу реку Уну или њену притоку Сребреницу – G. STRAKOSCH-GRASMAN, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242*, Innsbruck 1893, 167; J. SOLDO, *Provala Tatara*, 384; P. SOPHOULIS, *The Mongol Invasion of Croatia and Serbia in 1242*, *Fragmenta Hellenoslavica* 2 (2015) 251–278, p. 265. Претпоставља се да је Каданова маршрута од Загреба водила дуж тзв. „Пута краља Коломана“ на Петрињу, ка долини Уне и одатле према Книну и Далмацији – А. JANEŠ, *A Phantom Menace. Did the Mongol Invasion Really Influence Stone Castle Building in Medieval Slavonia?*, *Fortifications, Defence Systems, Structures and Features in the Past*, ed. Т. ТКАЛЧЕЦ, *Zbornik Instituta za arheologiju / Serta Instituti Archaeologici*, Vol. 13, Zagreb 2019, 225–238, pp. 226–227.

²¹ THOMAS, *History*, 298–299.

²² G. FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, IV/2, Budaе 1829, 403.

²³ Т. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, IV, 191, no. 171.

²⁴ Т. SEKELJ IVANČAN ET AL., *Slučajni nalaz lubanje Canis familiaris polože- ne u srednjovjekovnu keramičku posudu s lokaliteta Torčec – Cirkvišće kraj Koprivnice*, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu* 15–16 (1998) 61–79. Слични налази постоје и на другим локалитетима из времена Монголске инвазије у Панонији: А. GYUCHA – W. LEE – Z. RÓZSA, *The Mongol Campaign in Hungary, 1241–1242: The Archaeology and History of Nomadic Conquest and Massacre*, *Journal of Military History* 83/4 (2019) 1021–1066, p. 1061.

Далмацији.²⁵ Очигледно је да у хитрој Кадановој потери за угарским краљем током фебруара 1242. године преко данашње југозападне Мађарске и северозападне Хрватске, сремски крајеви који су лежали стотинама километара далеко никако нису могли да буду на његовој мети.²⁶

Другу изнету претпоставку, према којој је Срем био опустошен од стране Монгола приликом повлачења главнине њихове војске из Паноније у пролеће 1242. године, такође треба одбацити. Уверење о томе да је монголско повлачење из Угарске ишло низ десну обалу Дунава (често понављано у општим радовима посвећеним Монголској инвазији),²⁷ па самим тим и преко Срема, ослања се на два изворна податка, од којих први уопште не даје назнаке правца кретања монголске војске, а други је погрешно интерпретиран. Први податак представљају вести Томе Архиђакона о томе да су Бату и Кадан сјединили своје снаге у Бугарској.²⁸ Други је садржан у обавештењима фламанског путника, францисканца Виљема Рубрука, који је средином педесетих година XIII века посетио монголску престоницу Каракорум и тамо срео бројне заробљенике из Угарске. Међу њима је био и један вешти златар, пореклом Француз, по имену Гијом Буше, заробљен у Угарској, у „неком граду по имену Београд“ (in quadam civitate que dicitur Belegrave).²⁹ Иако је овај град у литератури често поистовећен са данашњом престоницом Србије, реч је изван сваке сумње о данашњој Алба Јулији, одн. Ђулафехервару у Румунији која је у средњем веку такође посведочена под словенским

²⁵ S. TATÁR, Roads Used by the Mongols into Hungary, 1241–1242, *Proceedings of the 10th International Congress of Mongolists*, Vol. 1, Ulaanbaatar 2012, 334–342, p. 338; P. SOPHOULIS, The Mongol Invasion, 262–266.

²⁶ Хитрост Каданове потери за Белом IV потврђује и ROGER, *Epistle*, 214–215; ROGERIJE, *Carmen miserabile*, 92–93: “Rex autem Cadan post regem Hungarie properavit, qui in Sclavonia, tanquam qui nullum habebat subsidium, morabatur”.

²⁷ G. STRAKOSCH-GRASSMAN, *Der Einfall der Mongolen*, 173; GY. PAULER, *A magyar nemzet története*, II, 185; I. VASARY, *Cumans and Tatars*, 69–70; S. TATÁR, Roads used by the Mongols, 337. Да извори уопште не дају потврду овако претпостављеном правцу монголског повлачења недавно је указао и S. POW, Mongol Inroads into Hungary in the Thirteenth Century. Investigating some Unexplored Avenues, *The Routledge Handbook of Mongols and Central-Eastern Europe*, eds. A. MAIOROV – R. HAUTALA, London – New York 2021, 98–118, pp. 103–105.

²⁸ THOMAS, *History*, 302–303.

²⁹ GUGLIELMO DI RUBRUK, *Viaggio in Mongolia (Itinerarium)*, ed. P. CHIESA, Milano 2011, 234.

именом „Београд“. Алба Јулију је у пролеће 1241. године освојио монголски заповедник Бучек.³⁰

Руђеров извештај упућује на сасвим други закључак по питању правца повлачења главнине монголске војске. Најпре, из његовог дела се наслућује да Дунав у зиму 1242. године није прешла целокупна монголска армија, већ само два одреда – први под вођством Кадана и други, који је стигао на запад до Панонхалме, пре него што је опозван назад. Како Руђеро даље тврди, Монголи су „држали земљу, како ону преко, тако и ону с ове стране Дунава, али с ове [западне] стране она није била тако темељно опустошена, јер овде нису прибијали своје шаторе, него су у пролазу бездушно уништили на шта год су наишли“.³¹ Писмо угарских прелата, упућено почетком фебруара 1242. године у Рим, сведочи о спремности за одбрану поименце набројаних утврђених места у западној и северозападној Угарској које Монголи нису освојили,³² док археолошки трагови указују на ограничене размере пустошења на десној обали Дунава у средишњим деловима краљевине.³³ Говорећи даље о монголском повлачењу, Руђеро тврди да се њихова војска, натоварена пленом,

³⁰ А. УЗЕЛАЦ, *Под сенком Пса. Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века*, Београд 2015, 44–46 [А. UZELAC, *Pod senkom Psa. Tatari i južnoslovenske zemlje u drugoj polovini XIII veka*, Beograd 2015]; IDEM, Notes on the Capture of William Bouchier by the Mongols in Hungary, *Medieval History of Central Eurasia* 1 (2020) 27–34. Да је Рубрук „Belegrave“ данашња Алба Јулија претпоставио је још А. SACERDOTEANU, Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIIIe siècle, *Mélanges de l'École roumaine en France* 2 (1929) 159–335, pp. 277–279.

³¹ ROGER, *Epistle*, 218–219; ROGERIJE, *Carmen miserabile*, 96–97): „Et terram tam ultra Danubium quam citra in eorum manibus habuerunt, sed citra non fuit sic funditus desolata ita, quia ibi sua tentoria non fuerunt, sed transeundo, quicquid invenerunt, unanimiter destruxerunt.“

³² GY. GYÖRFFY, Újabb adatok, 87; H. GÖCKENJAN – J. ROSS-SWEENEY, *Der Mongolensturm*, 295.

³³ J. LASZLOVSZKY ET AL., Contextualizing the Mongol Invasion of Hungary in 1241–42: Short- and Long-Term Perspectives, *Hungarian Historical Review* 8/3 (2018) 419–450, pp. 424–427. Најјужнију тачку у областима тзв. Задунавља (Transdanubia) чије се разарање може довести у везу са монголским дејствима представља локалитет Дунафелдвар–Лохеђ (Dunaföldvár–Ló-hegy) западно од данашњег Дунафелдвара, M. SZILÁGYI – G. SERLEGI, Nád közé bújtak...? Egy a tatárjárás során elpusztult település maradványai Dunaföldvár határában, „*Carmen miserabile*” A tatárjárás magyarországi emlékei. *Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*, eds. R. SZABOLCS – V. SZÉKELY GYÖRGY, Kecskemét 2014, 127–140; A. GYUCHA – W. LEE – Z. RÓZSA, The Mongol Campaign, 1054–1055.

оружјем и стоком, кретала споро, преко већ опустошених крајева, из централне Угарске, ка Трансилванији, одакле је прешла у „Куманију“, ³⁴ тј. на простор данашње источне Влашке и јужне Молдавије. ³⁵ Сам Руђеро је, приликом монголског повлачења, успео да побегне из њиховог заробљеништва негде у околини претходно разорене Алба Јулије. ³⁶

Батуова војска се потом, у Бугарској, односно вероватно негде при ушћу Дунава, сјединила са групацијом на челу са Каданом, који је, не успевши да зароби Белу IV и напустивши Далмацију почетком априла 1242. године, прошао покрај приморских крајева Немањихке државе, одакле је, вероватно дуж стратешке комуникације Скадар – Призрен – Ниш (Via de Zenta), упао у бугарске земље. ³⁷ Извесно је, дакле, да су и приликом свог повлачења из Паноније (и Далмације) Монголи у широком луку заобишли подручје Срема. ³⁸

³⁴ ROGER, *Epistle*, 220–221; ROGERIJE, *Carmen miserabile*, 96–97.

³⁵ M. LĂZĂRESCU-ZOBIAN, Cumania as the Name of Thirteenth-Century Moldavia and Eastern Wallachia: Some Aspects of Kipchak-Rumanian Relations, *Turks, Hungarians and Kipchaks: A Festschrift in Honor of Tibor Halasi-Kun* [= *Journal of Turkish Studies* 8 (1984)], 265–272, pp. 266–267; I. VASARY, *Cumans and Tatars*, 137–141.

³⁶ ROGER, *Epistle*, 220–225; ROGERIJE, *Carmen miserabile*, 96–101.

³⁷ THOMAS, *History*, 300–303; ROGER, *Epistle*, 214–215; ROGERIJE, *Carmen miserabile*, 92–93; RASHĪD AL-DĪN, *The Successors*, 70–71; P. SOPHOULIS, The Mongol Invasion, 269–273; А. УЗЕЛАЦ, *Под сенком Пса*, 49–52; Д. РАДИЧЕВИЧ, Археологические следы, 240–241; уп. S. POW, *Mongol Inroads*, 105–106.

³⁸ Ђ. HARDI, *Cumans and Mongols*, 99, наслућује да би у вези са наводним монголским пустошењем Срема могла да стоје два позносредњовековна топонима, односно села у Бачкој, по имену Tatárgrév („Татарски брод“), те да они указују на могуће трагове места где су Монголи прешли Дунав. Међутим, судећи по вестима савремених извора, монголски прелазак Дунава у зиму 1242. године свакако се није одиграо на простору Бачке већ, како недвосмислено сведочи писмо угарских епископа тада упућено у Рим, у околини Пеште (Portus Danubii) – GY. GYÖRFFY, *Újabb adatok*, 87; H. GÖCKENJAN – J. ROSS-SWEE-NEY, *Der Mongolensturm*, 294; A. KISS, Weather Events during the First Tatar Invasion in Hungary (1241–42), *Acta Geographica Universitatis Szegediensis* 37 (2000) 149–156, p. 151. Повезаност два поменута топонима са монголском инвазијом је веома упитна из још једног разлога. Они се спомињу у документарним изворима тек на самом крају XIV и током XV века, када су забележени у облику Thatarrew, одн. Thatharrew – *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő*, IV, eds. I. NAGY ET AL., Budapestini 1878, 468, no. 379; *ibidem*, VIII, ed. E. DE KAMMERER, Budapestini 1895, 452, no. 316. Први „Татарски брод“ се налазио у околини данашњег Бачког Брега и Сантова (Hercegszántó) у појасу данашње српско-мађарске границе, а други у околини Дорослова изнад ушћа

* * *

На основу обавештења Руђера из Варадина, Томе Архиђакона и других извора, видели смо да је Срем остао далеко у позадини монголских дејстава током 1241, као и наредне године, када ни Кадан, ни главнина Батуове армије нису били у прилици да нападну и опустоше ове крајеве и седиште сремске епископије на чије се страдање алудира у писму папе Иноћентија IV од 18. септембра 1247. године. На другој страни, пустошење Кева и околних предела може се везати за другу, већ помињану епизоду из историје Срема током Монголске инвазије – покрете Кумана у пролеће 1241. године. На овом месту је згодно подсетити се Руђерових обавештења према којима су Кумани најпре поразили епископа Булчуа од Чанада (негде између Дунава и Тисе), прешли Дунав (непознато где) и потом натерали у бег локалну војску Маркије, „на границама ове области“ (такође, непознато где). Пошто су опустошили више насеља у Маркији, тј. Срему, међу којима Руђеро помиње по имену само два – Франкавилу и Св. Мартин, прешли су преко Саве и напустили угарске земље.

Руђерова обавештења не говоре о томе где су Кумани пребродили Дунав. Једино је извесно да је то било негде између ушћа Драве и ушћа Тисе.³⁹ У појединим старијим радовима, али и у новијим

Драве. Он вероватно није био на Дунаву, већ на његовој притоци Мостонги која је у средњем веку била већи и значајнији водоток него што је то данас – D. CSÁNKI, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, II, Budapest 1894, 132, 165, 211; B. ESCHENBURG, *Linguistische Analyse der Ortsnamen der ehemaligen Komitate Bács und Bodrog: Von der ungarischen Landnahme (896) bis zur Schlacht von Mohács (1526)*, München 1976, 63, 69, 131; П. РОКАИ, „Бродови“ на Дунаву и притокама на подручју јужне Угарске у средњем веку, *Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове*, ур. В. ЧУБРИЛОВИЋ, Београд 1983, 139–177, стр. 165 [P. ROKAI, „Brodovi“ na Dunavu i pritokama na području južne Ugarske u srednjem veku, *Plovidba na Dunavu i njegovim pritokama kroz vekove*, ur. V. ČUBRILOVIĆ, Beograd 1983, 139–177]; A. RÁCZ, *Adatok a népnévvél alakult régi településnevek történetéhez*, Debrecen 2011, 169.

³⁹ Кумански бегунци сасвим извесно нису прешли Дунав узводно од ушћа Драве, јер би у том случају морали да пређу и потоњу реку да би стигли до Срема, а што Руђеро не би пропустио да спомене. Прелазак Драве је у средњем веку био скопчан са нарочито великим тешкоћама о чему су живописне трагове оставили крсташки писци XI–XII века – ALBERT OF AACHEN, *Historia Ierosolimitana. History of the Journey to Jerusalem*, ed. & trans. S. B. EDINGTON, Oxford 2007, 70–71; ODO OF DEUIL, *De projectione Ludovici VII in orientem. The Journey of Louis VII to the East*, ed. & trans. V. G. BERRY, New York 1948, 30–31; *Historia de expeditione Friderici imperatoris / Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I*, ed.

публикацијама, присутно је мишљење да су Кумани, пре упада у Срем, прешли Дунав непосредно испод ушћа Драве, у околини Ердута.⁴⁰ Оно почива на томе што варадински каноник најпре говори о куманском преласку ове реке, па тек потом о сукобу који су они водили са житељима Маркије на њеним границама. На основу тога се закључује да су Кумани упали у сремске крајеве не директно преко Дунава из данашње Бачке, већ из североисточне Славоније. Међутим, треба имати у виду да је у XII и XIII веку назив Маркија имао нешто шири опсег од данашњег Срема и да се односио на целокупно угарско погранично подручје које је лежало између Дунава, низводно од ушћа Драве на северу и Саве на југу,⁴¹ тако да су Кумани самим преласком Дунава свакако већ ступили на простор Маркије. Речи из Руђеровог извештаја у коме се помиње битка између локалне војске и Кумана после њиховог преласка Дунава и на граници Маркије пре треба разумети тако да се овај окршај одиграо у пограничним крајевима по њиховом уласку у ову област, него на некаквој замишљеној граничној линији. Штавише, може се претпоставити да су локалне снаге Маркије покушале да зауставе Кумане на месту где је томе погодовала природа терена, па се пре чини да је место окршаја било на простору Фрушке Горе него у равницама западног Срема. Логика догађаја упућује на то да су Кумани прешли Дунав не код Ердута, већ низводно, у околини данашњег Баноштора, Сремске Каменице или можда Петроварадина, где су у XIII веку посведочени „бродови“ на Дунаву.⁴² То би била најкраћа рута која је куманске пребеге водила изван Угарске, а на овај правац њиховог кретања посредно указују још неки подаци.

Иако Руђеро наводи само два места по имену у Срему која су Кумани похарали, њихови помени су од значаја за утврђивање правца њиховог кретања и размере пустошења. Франкавила, данашњи Манђелос, смештена је покрај јужних обронака Фрушке горе, на комуникацији која повезује Баноштор на Дунаву и Сремску Митровицу на Сави. Ово је била фреквентна комуникација која се наслањала

A. CHROUST, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series 5*, Berlin 1928, 1–115, p. 26; А. УЗЕЛАЦ, *Крсташи и Срби (XI–XII век)*, Београд 2018, 64, 107, 153.

⁴⁰ GY. PAULER, *A magyar nemzet története*, II, 158; S. ANDRIĆ, *Samostan Svetog Križa*, 59; Đ. HARDI, *Cumans and Mongols*, 2016, 90.

⁴¹ GY. GYÖRFFY, *Pregled dobara*, 19–20; уп. S. ANDRIĆ, *Samostan Svetog Križa*, 46–47.

⁴² П. РОКАИ, „Бродови“ на Дунаву, 159, 162–163, 168–169.

на важни пут који је водио низ Дунав, из Барање ка Срему. Крећући се њиме у Првом крсташком рату, војска лотариншког војводе Готфрида Бујонског је 1096. године прошла кроз Франкавилу. Покрај овог места наступала је 1189. године и армија Фридриха I Барбаросе, наставивши одатле пут ка Сремској Митровици и потом, ка Београду.⁴³ Пут крсташа од десне обале Дунава ка левој обали Саве преко Франкавиле вероватно су следили и Кумани у пролеће 1241. године. Имајући у виду да је богата, али и неутврђена Франкавила⁴⁴ лежала на путу Кумана, основано је претпоставити да је идентични случај био и са Кевом, одн. Баноштором и да су се они претходно нашли у крајевима између Фрушке Горе и Дунава. Куманима овај простор није био непознат, пошто су њихови представници присуствовали краљевском сабору у Кеву пре Монголске инвазије. Све ово су важни детаљи који показују да су се тадашње седиште сремске епископије и околни предели, чије се страдање помиње у папском писму из 1247. године и на шта посредно упућују одређени археолошки трагови, заиста нашли на мети номадских ратника. Међутим, то нису могли да буду Монголи чија су дејства остала далеко од данашњег Срема, већ једино Кумани.

Како се даље може закључити, Кумани су се из Франкавиле спустили према Сави коју су прешли западно од данашње Сремске Митровице, судећи по помену пустошења Св. Мартина, односно данашњих Мартинаца.⁴⁵ Руђеро наводи да је било и других места у Маркији која су тада пострадала, али не наводи њихова имена. Ипак,

⁴³ ALBERT OF AACHEN, *Historia Ierosolimitana*, 70–71; *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, 26; S. ANDRIĆ, *Samostan Svetog Križa*, 34, 38; А. УЗЕЛАЦ, *Крсташи у Срби*, 64, 153.

⁴⁴ Средином XII века арапски географ Идриси помиње Франкавилу ('.f.r.n.k b.y.l.h) као богато, лепо, велико, али и неутврђено место – I. ELTER, *Magyarország Idrisi földrajzi művében* (1154), *Acta historica* 82 (1985) 53–63, p. 59; K. SZENDE, *Towns along the Way. Changing Patterns of Long-Distance Trade and the Urban Network of Medieval Hungary*, *Towns and Communication*. Vol. 2: *Communication Between Towns*, eds. H. HOUBEN – K. TOOMASPOEG, Lecce 2011, 161–225, pp. 187–188; уп. В. СТОЈКОВСКИ, *Southern Hungary and Serbia in al-Idrisi's Geography*, *Voyages and Travel Accounts in Historiography and Literature*. Vol. 1: *Voyages and Travelogues from Antiquity to the Late Middle Ages*, ed. В. СТОЈКОВСКИ, Budapest – Novi Sad 2020, 118–140, p. 122.

⁴⁵ Спомен на место куманског преласка Саве, односно њиховог изласка из сремских крајева, можда је чувало село Куманија у жупи Битва на левој обали ове реке, поменуто у Раваничкој повељи кнеза Лазара, које данас више не постоји – А. УЗЕЛАЦ, *Под сенком Пса*, 40.

може се наслутити да је куманска похара Срема била ограниченог домета. Многа важнија насеља која су лежала близу њихове маршруте остала су поштеђена, попут Св. Димитрија и Св. Ђорђа која су предлагана као нова потенцијална седишта сремске епископије. На скромне размере пустошења упућују и подаци из документарних извора о живој трговини и економским активностима у Срему у годинама непосредно након Монголске инвазије.⁴⁶ Томе у прилог сведочи и околност да, за разлику од других, углавном источних делова Угарске које су Монголи темељно опустошили, у Срему нису пронађене оставе новца које се могу везати за ово време, нити су забележени топоними карактеристични за нова насеља основана на месту старих, пострадалих током Монголске инвазије.⁴⁷ Ово су посредни показатељи који дају поткрепљење већ изреченим закључцима у овом тексту, према којима је сремско подручје током 1241–1242. године било опустошено само једном – приликом покрета Кумана који су журили да напусте Угарску, док далеко разорнија монголска бујица до ових крајева није ни стигла.

* * *

У претходним разматрањима је показано да крајеви између Дунава и Фрушке Горе нису могли да буду опустошени од Монгола, чија ратна дејства уопште нису захватила ово подручје, већ једино од Кумана који су туда прошли приликом бекства из Угарске. Остаје још један детаљ којим се треба позабавити у завршном делу текста. Пошто се у папском писму из 1247. године говори о „татарском пустошењу“, природно се поставља питање зашто је за страдање седишта Сремске епископије у њему алудирано на очигледно погрешног кривца.

⁴⁶ Ђ. ХАРДИ, Криминални случај фалсификатора новца Лаурентија из Бешенова из 1253. године као извор за средњовековну историју Срема, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 40/2 (2015) 245–255 [Ђ. HARDI, Kriminalni slučaj falsifikatora novca Laurentija iz Bešenova iz 1253. godine kao izvor za srednjovekovnu istoriju Srema, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 40/2 (2015) 245–255]; IDEM, Cumans and Mongols, 95–99.

⁴⁷ J. LASZLOVSZKY ET AL., Contextualizing the Mongol Invasion, 426 (карта); J. LASZLOVSZKY – B. ROMHÁNYI, A tatárjárás pusztítása és a magyarországi templomhálózat, *Századok* 155/3 (2021) 601–630; S. POW, Mongol Inroads, 104, 108 (карте) О оставама новца који се могу довести у везу са Монголском инвазијом на простору Баната и Бачке: Д. РАДИЧЕВИЧ, Археологические следы, 234–239.

Уколико није реч о погрешци приликом састављања преписа писма, могући разлог представља околност да су у менталним представама хришћанских савременика два номадска народа – монголски освајачи и њихови кумански противници често бивали поистовећени, о чему сведоче бројни примери у изворима.⁴⁸ Можда је то био случај и у молби сремског свештенства, састављеној у жељи да се добије ново црквено средиште, а не са намером да се детаљно излажу догађаји током Монголске инвазије у сремској епархији.

Ово је најједноставније тумачење, али не и највероватније, пошто контекст и време у коме је дошло до иницијативе за промену епископског седишта у Срему упућују на још неколико могућих објашњења. Наиме, управо између 1246. и 1248. године, када је покренуто питање премештања седишта сремске епископије, страх од новог монголског напада био је изузетно присутан у Угарској и чинило се да је само питање времена када ће се он догодити. Краљ Бела IV је, добивши вести о намерама Монгола да поново нападне његову краљевину, ушао у детаљну преписку с папом која се тицала ове претње.⁴⁹ Иноћентије IV је 1247. године и сам писао архиепископима Естергома и Калоче упућујући их да нађу и утврде сигурна места где

⁴⁸ Салцбуршки аналита из друге половине XIII века говори о „дивљачком народу по имену Кумани или Татари“ који је освојио Угарску преко Дунава – *Annales Sancti Rudberti Salisburgensis*, ed. W. WATTENBACH, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, IX, Hannoverae 1851, 758–810, p. 787. У низу других аустријских хроника прича се о Татарима и Куманима као савезницима који су опустошили Угарску и балканске земље – *Continuatio Sancti Rudberti*, ed. W. WATTENBACH, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, IX, Hannoverae 1851, 637–646, pp. 640–641; P. ХАУТАЛА, *От „Давида, цара Индиј“*, 420–421. Један познији пољски хроничар пише „о скитском и куманском, односно татарском народу“ – *Cronica Silesiae Abbreviata*, ed. A. SEMKOWICZ, *Monumenta Poloniae Historica*, III, Lwów 1878, 718–731, p. 725. У Батуовој војсци је заиста било и Кумана из црноморских степа које су монголски освајачи претходно регрутовали за поход на Угарску – THOMAS, *History*, 254–255, 284–285.

⁴⁹ А. THEINER, *Vetera monumenta*, 203–204, 230–232, no. 379, 440; P. ХАУТАЛА, *От Бату до Джанибека: военные конфликты Улуса Джучи с Польшей и Венгрией (1)*, *Золотоордынское обозрение* 4/2 (2016) 272–313, стр. 276–279 [R. НАУТАЛА, *От Бату до Dzhaniibeka: voennye konflikty Ulusa Dzhuchi s Pol'shey i Vengriey (1)*, *Zolotoordynskoe obozrenie* 4/2 (2016) 272–313]. Бела је прво писмо папи вероватно упутио крајем 1246. године, папин одговор је стигао почетком наредне године, а друго Белино писмо послато је 11. новембра 1247. године. За његову датацију: T. SENGA, *Béla külpolitikája és IV Ince pápához intézett „tátár-levele“*, *Századok* 121 (1987) 584–612, pp. 604–610.

би народ могао да се склони у случају новог монголског напада,⁵⁰ док је, за то време, читав низ гласина о новој монголској претњи над Угарском стигао до најудаљенијих делова хришћанског света.⁵¹ У жељи да припреми земљу за одбрану, Бела IV је тада предузео још један подухват – да Кумане, који су се, напустивши Угарску у пролеће 1241. раштркали широм земаља јужно од Саве и Дунава,⁵² поново привуче у своју краљевину. То му је и успело. Да би оснажио новоуспостављени угарско-кумански савез, краљ је 1247. године свог сина и наследника Стефана (будућег краља Стефана V) заручио са куманском принцезом, ћерком њиховог главара Сејхана, која је примила крштење и добила име Јелисавета. На веридбеним свечаностима организованом том приликом, десет куманских представника положило је заклетву да ће, као верни краљеви људи, чувати угарску земљу од Татара и других народа. Заклетва је била положена сагласно номадским обичајима, над лешином пса, кога су Кумани претходно располутили надвоје.⁵³

Молба локалног свештенства за премештање седишта Сремске епископије уследила је у клими општег страха од Монгола, претње њихове нове инвазије, папске иницијативе угарским прелатима за

⁵⁰ A. THEINER, *Vetera monumenta*, 204, no. 380.

⁵¹ S. POW, Hungary's Castle Defense Strategy in the Aftermath of the Mongol Invasion (1241–1242), *Fortifications, Defence Systems, Structures and Features in the Past*, ed. T. TKALČEC, Zbornik Instituta za arheologiju / Serta Instituti Archaeologici, Vol. 13, Zagreb 2019, 239–250, pp. 244–245. Енглески хроничар из XIII века Матеј Париски преноси гласине о томе да су Монголи 1246. године напали границе Угарске краљевине и да је угарски краљ био приморан да повуче становништво из неодбрањивих крајева у утврђења. Ове гласине су вероватно представљале одјек првог Белиног обраћања папи у вези са новом монголском претњом крајем исте године – *Matthaei Parisiensis Chronica Majora*, IV, ed. H. LOUARD, London 1877, 547.

⁵² *Fratris Gerardi de Fracheto O.P. Vitae fratrum ordinis Praedicatorum*, ed. B. REICHERT, *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, I, Leuven 1896, 307; P. ХАУТАЛА, *Om "Давида, цара Индиј"*, 349.

⁵³ G. ISTVÁNYI, XIII. századi följegyzés IV. Bélának 1246-ban a tatárokhoz küldött követségéről, *Szazadok* 72/4–6 (1938) 270–272, p. 271; D. SINOR, John of Plano-Carpini's Return from the Mongols: New Light from a Luxembourg Manuscript, *Journal of the Royal Asiatic Society* 3/4 (1957) 193–206, pp. 203–204; P. GOLDEN, Wolves, Dogs and Qipčaq Religion, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 50 (1997) 87–97, pp. 95–96; N. BEREND, *At the Gate*, 98–99, 261–262. Име Јелисаветиног оца познато је из једне Белине повеље издате 1255. године у којој се помиње „Zeyhanus karissimus cognatus noster, dux Cumanorum“, *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius*, VIII, ed. I. NAGY, Budapest 1891, 62, no. 48.

утврђивање сигурних места и у време склапања новог краљевог савеза са Куманима. Може се претпоставити да је, у таквим приликама, сремско свештенство очекивало ће њихова иницијатива имати више изгледа на успех уколико своју епархију представе као жртву претходног монголског напада на Угарску, као и да су можда сматрали пробитачнијим да, као директне кривце, не помену новостечене савезнике угарског краља и новопридобијене заштитнике краљевине. Који год од наведених разлога стајао у позадини ове „погрешке“ у писму, извесно је да је она положила темеље историографске заблуде према којој је Срем у време Монголске инвазије био опустошен два пута – од Кумана и од Монгола. Ови потоњи, иако одговорни за страховити талас пустошења и разарања широм средњовековне Угарске, у својим походима до Срема нису уопште ни стигли.

Aleksandar Uzelac

THE MONGOLS IN SREM (1241–1242): A NON-EVENT

Summary

The Mongol invasion of 1241–42 left strong political, social and demographic consequences in Medieval Hungary. The conquerors heavily devastated the eastern parts of the kingdom, but some parts of the country west of the Danube also suffered. According to the generally accepted opinion in historiography, the region of modern Srem (Szerém), or medieval Marchia, situated between the Danube and the Sava rivers was devastated twice: first by the Cumans in the early spring of 1241 who fled the country after the murder of their leader Cuthen and then by the Mongols.

The time, circumstances and extent of the Cuman devastation of Srem can be determined based on the account by Roger (Rogerius) of Torre Maggiore. Roger relates how the Cumans, after the murder of Cuthen, decided to leave Hungary, devastating the lands along the way. After defeating the detachment of bishop Bulcsú of Csanád, they crossed the Danube and entered the region of Marchia, inflicting another defeat on a local army that attempted to stop their incursion. The Cumans sacked Francavilla (Nagyolaszi, Mandelos), St. Martin (Szávaosztómárton, Martinci) and other places in Marchia before they crossed the Sava River and left Hungary. On the other hand, the notion about the Mongol devastation of the region rests on a short

documentary source: a letter of Pope Innocent IV from September 18, 1247. The letter was a response to the plea of the local clergy in Srem who asked for permission to move their seat from Kew (Kő, Banoštor) to another, more convenient and fortified place, due to “the complete devastation of these regions by the Tatars and since they no longer have a place where they could take refuge in case of emergency”. Two different points of view were expressed regarding the background and chronology of the Mongol appearance in Srem: it allegedly took place either during the pursuit of King Béla IV (1235–1270), undertaken by Prince Qadan at the beginning of 1242, or while the main body of the Mongol army led by Batu retreated from Pannonia in the spring of the same year. However, other sources at our disposal give rise to a well-founded suspicion that in the papal letter from 1247 the wrong culprit was indicated, and that the Mongol detachments never set foot in Srem.

Roger, Thomas of Split and other sources record that the Mongols did not cross the Danube during 1241, so it may be safely assumed that in the first year of their invasion of Hungary they could not have been present in Srem. The hypothesis about the devastation of the region during Qadan’s pursuit of Béla IV can also be discarded. The report of Thomas of Split, several charters and recent archeological research, indicate the Qadan’s route of pursuit went through today’s southwestern Hungary and Croatia, via Veszprém, Koprivnica, Kalnik, Zagreb and the Lika region to Dalmatia. The area of Srem, which lay several hundred kilometers to the southeast and east could not possibly have been his target. The second hypothesis, that the Mongols devastated Srem during their retreat from Pannonia, is based on the long-held view that they moved along the right bank of the Danube. However, this view rests on the wrong notion that the Mongols sacked modern Belgrade; the city of ‘Belegrave’, mentioned as conquered by the Mongols in the report of Flemish Franciscan William Rubruck was not the capital of Serbia, but Alba Iulia (Gyulafehérvár) in Transylvania, also called “Belgrade” in medieval sources. Moreover, Roger of Torre Maggiore indicates that only two detachments of the Mongol army crossed the Danube in the winter of 1242 – the first one led by Qadan, and the second one, led by an unknown commander that penetrated as far west as the Abbey of Pannonhalma before it was recalled. Evidently, large parts of the Mongol army remained on the left bank of the Danube, and the limited extent of the devastation in Transdanubia is confirmed by a letter of Hungarian prelates from the beginning of February 1242 and recent archeological research. Roger also attests that the main body of the Mongol army retreated from Hungary through the already devastated central parts of the kingdom to Transylvania and then to ‘Cumania’. In Bulgaria, probably near the mouth of the Danube, according to Thomas of Spalato, Batu then joined his forces with Qadan, who arrived there from Dalmatia along the eastern Adriatic coast and the Balkan hinter-

lands. Thus, Srem remained far from the Mongol movements and their theater of operations, both in 1241 and in 1242.

While the seat of the Srem bishopric in Kew, to whose destruction was alluded in the papal letter from 1247 was situated far from the Mongol movements, it lay along the path of the fugitive Cumans. Francavilla, sacked by the Cumans according to Roger's report, was an important settlement on the strategic communication traversing Srem from north to south, connecting modern Banoštor on the right bank of the Danube and Sremska Mitrovica on the left bank of Sava. As the Cumans destroyed unfortified Francavilla it is evident that they also previously passed by Banoštor, and that they were present in the northern parts of Srem between the Danube and the slopes of Fruška Gora, where, according to archeological research, some other places were also possibly devastated: Dumbovo (Dombó) and Belafons (Bélakút), near modern Petrovaradin. The written sources and archeological findings indicate that the devastation of Srem was limited and that the consequences were not nearly as severe as in the parts of the kingdom devastated by the Mongols.

In such a way, all evidence at our disposal shows that the region of Srem was devastated only once – by the Cumans fleeing from Hungary in the spring of 1241, and that the papal letter of 1247 alluded to the wrong culprit. It was possibly a consequence of scribal error or frequent mixing of Mongols (“Tatars”) and Cumans in the eyes of contemporaries. However, the particular moment when the plea of the clergy of Srem was sent to the Roman Curia reveals other, more probable explanations. Namely, exactly between 1246 and 1248 the fear of a new impending Tatar attack was omnipresent in Hungary, efforts were made to strengthen the defense of the country and the Pope himself instigated the Hungarian prelates to participate in the building of new fortifications. Moreover, at that time Béla IV tried and eventually succeeded to persuade the Cumans, who were scattered over the Balkans, to return to Hungary as royal allies. The agreement was crowned with the betrothal between the king's son and a Cuman princess. In such a climate, characterized by the widespread fear of a new Mongol attack, rapid fortification efforts and the high hopes put into the king's alliance with the Cumans, it is unsurprising that the clergy of Srem motivated their plea for the establishment of the new seat of the bishoprics by the previous “Tatar devastation”, conveniently omitting particular details of the events, such as the identity of the real culprits – the Cuman allies of the king.

Keywords: Mongol invasion, Cumans, Srem (Szerém), Marchia, Medieval Hungary, Kew (Kő, Banoštor), Francavilla (Nagyolaszi, Mandelos).